

ВИБРАНІ АСПЕКТИ ІСТОРІЇ ЧЕРНЕЛИЦЬКОГО ЗАМКУ З КІНЦЯ XIX СТОЛІТТЯ ДО 1939 РОКУ*

Замок в Чернелиці було зведено в XVII столітті. Як відомо, закінчив будівництво князь Міхал Єжи Чарторийський перед 1659 роком. Деякий час Чернелицький замок відіграв важливу оборонну роль в якості одного з бастіонів на південно-східних кордонах Речі Посполитої. За переказами, в ньому зупинявся сам король Ян III Собеський. Доля замку змінилася остаточно разом із першим поділом Речі Посполитої в 1772 р. і переходом цих земель під австрійську владу. Наприкінці XVIII століття замок втратив своє військове призначення, перетворившись на резиденцію для його власників.

У деяких наукових дослідженнях знаходимо ствердження, що представники роду Ценських (Cieńscy) були останніми відомими власниками замку в Чернелиці. Згідно цієї тези, після того як Ценські покинули Чернелицю в першій половині XIX століття, замок почав занепадати. На жаль, джерела не дозволяють точно визначити яким був стан замку протягом усього XIX століття, натомість, в родовій традиції Ценських збереглася пам'ять про те, що на момент переселення їх родини до Вікна, в Чернелицькому замку не можна було жити з огляду на його поганий стан.

Однак, неопубліковані архівні документи містять цікаву інформацію, про те, що наприкінці XIX і на початку XX століття відбувся ряд подій, пов'язаних зі спробами перебудови замку, пожежею і черговими спробами його реставрації. Крім того, джерела дозволяють навіть встановити імена та прізвища ще трьох власників Чернелицького замку. Це Самуель Мосберг (Samuel Mosberg), Тереза Петровичова (Teresa Petrowiczowa) та Анна Петровичова (Anna Petrowiczowa). Саме на цих питаннях зосередимо увагу в статті.

Зростання зацікавлення замком у Чернелиці як пам'яткою старовини з'являється тільки в другій половині XIX століття. Це було пов'язане з діяльністю Грона Консерваторів пам'яток

---

* Дана стаття приготована до друку в рамках міжнародного проекту „Чернелицький замок: історія і сучасний стан”, який реалізується групою дослідників під керівництвом доктора Віталія Нагірного в Інституті Історії Ягеллонського університету (Краків, Польща) при співпраці з Прикарпатським університетом та Університетом Нафти і Газу (Івано-Франківськ, Україна).

старовини Східної Галичини, яке діяло у Львові. Відповідно до протоколу засідання Грона Консерваторів від 5 березня 1891 року, консерватор Владислав Пшибиславський (Władysław Przybysławski), який мешкав у сусідньому Уніжу, був офіційно призначений стежити за станом замків у Чернелиці і в сусідньому Раківцю.

Такий крок дав практичні результати вже в наступному, 1892 році, незабаром після того, як замок перейшов у власність до Самуеля Мосберга. На жаль, невідомо за яких обставин фортеця стала власністю С. Мосберга. В протоколі засідання Грона консерваторів у Львові від 29 квітня 1892 року, сказано тільки „новий його [замку – М.А.] власник євреї”. Як видно із цитованого фрагменту, С. Мосберг став володарем замку швидше за все тільки напередодні 1892 року. Однак, вже незабаром після набуття нової власності він зробив спробу змінити вигляд покутської твердині. Як інформує нас Олександр Чоловський у своїй відомій праці „Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej”, виданій в 1892 році, С. Мосберг намагався самовільно перебудувати замок. Ці заходи, які не були узгоджені ні з Гроном Консерваторів, ні з місцевою адміністрацією, викликали негативну реакцію тодішнього городківського старости Норберта Лорша, який заборонив внесення будь-яких змін у замкові будівлі. Вмішання старости подіяло і замок на деякий час вдалось врятувати.

Тим не менш, вже на початку ХХ століття, коли власником Чернелицького замку надалі був С. Мосберг, в фортеці за невідомих обставин сталася пожежа, в результаті якої найбільше постраждала в'їзна брама. З листа Казимира Пшибиславського (Kazimierz Przybysławski) до Грона консерваторів дізнаємось, що це відбулося 18 травня 1904 року. Після пожежі С. Мосберг вчергове зробив спробу змінити вигляд замку. Цього разу він намагався повністю розібрати браму, однак знову завадили львівські консерватори. У той же час, вони пообіцяли допомогти покрити дахом в'їзду вежу, виділивши на це 400 крон з необхідних 1000 – решту мав сплатити сам С. Мосберг. У результаті такого кроку, очевидно ще до березня 1906 року, брама замку була покрита новим дахом. С. Мосберг отримав обіцяну суму в розмірі 400 крон від Грона Консерваторів, про що свідчить підтвердження поштового переказу, яке знаходимо в архівних фондах. Після цих подій власник замку більше не намагався здійснити будь-яку перебудову чи кардинальну зміну зовнішнього вигляду замку. Навпаки, бачачи можливість додаткового фінансування, він звернувся з черговим, датованим 14 березням 1906 року, листом, до Грона Консерваторів, у якому просив виділити більшу суму, або принаймі надати йому позику, необхідну для покриття дахом і генерального ремонту замкових кімнат, розташованих поряд з

брамою, які становили частину мурів. На цей раз, однак, консерватори відмовилися допомогти. Офіційною причиною відмови була відсутність грошей. Це остання документальна згадка про С. Мосберга. Не відомо за яких обставин і коли він перестав володіти Чернелицьким замком і в якому стані його залишив.

Чергові згадки про Чернелицький замок належать до кінця Першої світової війни. У доповіді „Етапового Командування Городенківського повіту” (Dowrydztwa Powiatu Etapowego Horodenka) міститься інформація, що замкові мури були пошкоджені в результаті воєнних дій. У документі мова йде про те, що військові зробили проломи в мурах із метою поліпшити вхід і вихід для військ які очевидно розташовувались у замку. Джерело не подає докладної інформації про те, які війська це зробили і коли саме це відбулося. Можна припустити, що йдеться про австрійські підрозділи, які воювали з росіянами, тому що в цьому регіоні, як відомо, проходив фронт і війська Габсбургів тривалий час тримали оборону правим берегом Дністра, де і досі видно лінію окопів.

Після Першої світової війни в джерелах з'являється нова власниця замку – Тереза Петровичова. Як і у випадку із Самуелем Мосбергом, так і у даній ситуації, важко з'ясувати точну дату і обставини переходу замку до Т. Петровичової. Вперше, як власниця замку, вона згадується в 1922 році в „Щоденнику кореспонденції” львівських консерваторів. Після неї, в 1930-х роках, власницею замку названа Анна Петровичова. Про неї знаходимо інформацію в копії документу від 28 квітня 1933 року, в якому йдеться про офіційне визнання Чернелицького замку пам'яткою старовини, яка підлягає правовій охороні. Відомо, що рід Петровичів був одним з найбільш шанованих родів у Чернелиці. Однак, до цього часу не вдалося знайти більш детальної інформації про родинні зв'язки між Терезою і Анною, але швидше за все, це були не мати і дочка, а свекруха і невістка, про що свідчить запис у документах прізвищ „Петровичова”, що в польській традиції означає – дружина Петровича. На підставі цього можна було б припустити, що власницею замку спочатку була Тереза Петрович, а потім пам'ятка перейшла у власність її невістки Анни.

Для визначення стану замку в цей період важливе значення мають збережені фотографії, частина яких міститься в державних архівах, таких як Відділ рукописів Львівської Національної бібліотеки імені Василя Стефаника у Львові чи Осередок Карта (Ósrodek Karta) у Варшаві, а частина в приватних колекціях – наприклад, в архіві родини Ценських у Кракові і Згежі, чи в архіві Олександра Кагляна в Києві. Після їх аналізу, можна стверджу-

вати, що на початку 1920-х років дах над давніми кімнатами, які розташовувалися поруч із в'їздною брамою, і надалі був відсутнім. Однак, на фотографіях середини 1930-х років уже чітко видно покриті дахом будівлі по правій стороні від вежі. Це дає підстави ствердити, що в період між 1922 і 1934 роками в замку був проведений ремонт. Правда, невідомо яким був його масштаб і чи під час ремонтних робіт власниця замку обмежилась тільки покриттям дахом давніх кімнат або ж, можливо, було відреставровано і інші елементи. Таким чином, зібрані джерела свідчать, що остання відома реставрація Чернелицького замку відбулася в міжвоєнний період, а саме між 1922 і 1934 роками. В свою чергу, дії радянської влади, попри формальне декларування турботи про історичні пам'ятки, призвели до значного руйнування замку і поступового перетворення фортеці в руїну. На жаль, і сучасна українська влада не проявляє жодного зацікавлення долею однієї з найкрасивіших пам'яток Покуття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Akta Grodzkie i Ziemskie w archiwum ziemskiego we Lwowie. – Т. 24 / wyd. A. Prochaska. – Lwów: Nakładem Towarzystwa Naukowego, 1931. – S. 157.
2. Czołowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej. – Lwów: Nakładem autora, 1892. – S. 13.
3. Див. наприклад: Polak T. Zamki na Kresach. Białoruś, Litwa, Ukraina. – Warszawa, 1997. – S. 171; Антонюк Д. Сто п'ятдесят п'ять польських замків і резиденцій в Україні / Д. Антонюк. – Ч. 1. – К.: Грані-Т, 2011. – С. 104.
4. Wywiad z p. Tadeuszem Cieńskim, Kraków, 6 XII 2012 r. (Оригінал запису знаходиться в архіві Кафедри історії Східної Європи Інституту Історії Ягелонського університету).
5. В документах зустрічаємо саме такий запис: Тереза Петровичова і Анна Петровичовна.
6. Центральний Державний Історичний Архів у Львові [далі: ЦДІАЛ]. – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 14.
7. ЦДІАЛ. – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 38.
8. „nowy jego nabywca żyd”. – Там же. – Спр. 16. – Арк. 28.
9. Czołowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej. – Lwów: Nakładem autora, 1892. – S. 13.
10. Там же.
11. Про Н. Лорша, див.: Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskiem na rok 1892. – Lwów, 1892. – S. 18.
12. ЦДІАЛ. – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 72. В листі спочатку було написано „квітень”, а потім перекреслено і рукою автора листа зверху написано „травень”.
13. Sprawozdanie Koła c.k. Konserwaratorów i Korespondentów Galicji Wschodniej // Teka Konserwatorska. – Т. 3: lipiec 1904 – marzec 1905. – № 22-30. – S. 2.
14. ЦДІАЛ. – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 8.
15. Там же. – Арк. 63 (під тим номером в архівній справі знаходиться 3 аркуші, в даному випаку мова йде про всі три аркуші).

16. “W murze okalającym dziedziniec zrobily wojska kilka otworów celem ułatwienia wурadu z роza murów”. Львівської Національної бібліотеки імені Василя Стефаника [далі: ЛННБУ]. – Відділ рукописів. – Ф. УК 18. – Арк. 159.

17. ЦДІАЛ. – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 139. – Арк. 29.

18. ЛННБУ. – Відділ рукописів. – Ф. УК 24. – Арк. 127; Там же. – Ф. УК 28. – Арк. 369.

19. Pilat T. Skorowicz dóbr tabularnych w Galicyi z Wielkiej Ks. Krakowskiem. – Lwów: Nakładem Autora, 1890. – S. 34; Шематизмъ всего клира греко-католической Епархіи Станиславской. 1892. – Въ Станиславове, 1892. – С. 33; Шематизмъ всего клира греко-католической Епархіи Станиславской. 1898. – Въ Станиславове, 1898. – С. 25.

20. ЛННБУ. – Відділ рукописів. – Ф. 26. – Спр. УК-47/16. – Арк. 144-149. Детальний опис фотографій подано в статті: Щупак А. Чернелицький замок на невідомих фотографіях 1921 року з фондів Львівської Національної Наукової бібліотеки імені Василя Стефаника // Студентські Історичні Зошити. – Вип. 4. – 2013 (в друці).

21. Див.: Zbiory Ośrodka „Karta” w Warszawie. – Archiwum Fotografii. – Sygn. 004879.

м. Краків